tartózkodón viszonyult hozzá; a nekrológok azt a kulturális feszültséget teszik láthatóvá, amely a tömegkultúra és a magas irodalom normái között alakult ki. A búcsúzás nyelvében egyszerre jelenik meg az olvasói siker elismerése és a kulturális presztízs fenntartása – ez a kettős kommunikáció a korszak sajtójának fontos működésmódját tárja fel.

A blokk utolsó tanulmánya az angolszász obituary-kultúrát vizsgálja, amelyet a kötet éles kontrasztként állít a német nyelvű *feuilleton* mellé (Schwalm, Helga, *‚Best of …'. Books of Obituaries und literarische Nachrufe in englischen Zeitungen der 1920er und 1930er Jahre*). A brit és amerikai sajtó portrészerű, történetmesélő, sokszor személyes hangú nekrológjai lényegesen eltérnek a német nyelvű, normatívabb, kanonizáló gyakorlatoktól. A kontraszt bemutatása világossá teszi: a nekrológ funkciói, retorikai megoldásai és társadalmi beágyazottsága nem általános érvényűek – a műfaj a médiarendszer sajátosságai szerint alakul.

A *Der Tod und seine Presse* nemcsak tematikus gyűjtemény, hanem a nekrológ sajtótörténeti és irodalmi szerepeinek komplex feltérképezése. A kötet érdeme, hogy a gyászszövegek elemzésén keresztül képes bemutatni a tárca sajátos működésmódját: azt a teret, ahol a kulturális értékek mindennap újratermelődnek, és ahol a sajtó mint intézmény az emlékezet formálásának központi szereplőjévé válik. A kötet tanulmányai összességükben arra mutatnak rá, hogy a nekrológ egyáltalán nem „kisebb forma": ellenkezőleg, a modern sajtó egyik legfontosabb interpretatív aktusa. A *feuilleton* halálról szóló szövegei a kulturális mező szerkezetének pillanatfelvételei: egyszerre dokumentálják a múltat, értelmezik a jelent, és kijelölik a jövőre vonatkozó elvárásokat. A nekrológ ezért – különösen a két világháború közötti időszakban – nem lezár, hanem megnyit: a megértés új tereit nyitja meg, és továbbírja a kulturális emlékezet térképét.

Ujvári Hedvig

Breviarium notatum Strigoniense saeculi XIII. Pars sanctoralis, közreadja Szoliva Gábriel OFM, Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet, 2025 (Musicalia Danubiana, 27). 415 p., Fakszimile 194 p.

Le hasard ne favorise que les esprits préparés.
Pasteur

Szoliva Gábriel 2019 januárjában a zágrábi Érseki Könyvtárban egy zágrábi himnárium töredékei után kutatva különleges jelentőségű felfedezést tett: a könyvtár 129 régi nyomtatványának kötéstábláin sikerült azonosítania a 13. századi kottás esztergomi breviárium második, szentek ünnepeit tartalmazó kötetének (BNS II) 258 töredékét. A magyarországi liturgia- és zenetörténet egyik legfontosabb korai forrása ez. Egyúttal – hazai viszonylatban egyedülálló módon – láthatóvá vált az a folyamat is, amint a 17. század végén egy 600 éves intézmény (a Szent László király által alapított zágrábi püspökség) saját, fölöslegessé vált kódexeiből igényes egyenkötést készíttet nyomtatott könyvei számára, majd több, mint három évszázaddal később – a még mindig létező könyvtár kötései alapján – rekonstruálni lehet egy eredeti kódex leveleinek mintegy 70 százalékát. Ilyen folyamatosan létező intézmény, illetve gyűjtemény a mai Magyarország területén nincs, az pedig a világon is rendkívül ritka, hogy egyetlen kódexből ilyen nagyszámú töredék maradjon fenn. (Svédországban és Finnországban van arra példa, hogy a reformáció során feloszlatott egyházi intézmények kódexeibe egész levéltárakat kötöttek, de egy kódexnek ennyi töredéke abban az anyagban sem lelhető fel.) Szoliva még ugyanabban az évben, a *Magyar Könyvszemle* 3. számában alapos tanulmányt közölt friss kutatási eredményeiről (Szoliva 2019). A felfedezéshez nemcsak szerencse kell, nemcsak szaktudás, hogy a kutató felismerje, hogy mit talált, hanem egy ekkora, külföldön őrzött anyagnál különleges kapcsolatteremtő képesség, céltu-

DOI 10.17167/mksz.2026.2.305-308

datosság és mérnöki alaposság is. Bebocsátást nyerve a régi könyvek raktárába, négy nap alatt 3564 darab 15–17. századi nyomtatványt vett kézbe, kiválogatta és lefényképezte a breviárium lapjait őrző kötéseket. A következő hónapokban azonosította a töredékeken szereplő ünnepeket – ezek naptári rendje szabja meg a töredékek sorrendjét – és a kódex tartalmával, sorsával kapcsolatos minden lényeges kérdést tisztázott. Nehézséget okozott persze, hogy a kötéseken a breviárium leveleinek csak az egyik oldala látható. A tanulmány végén két fontos feladatot tűzött maga elé, egyrészt más gyűjteményekben felkutatni az érseki könyvtárból az idők folyamán kikerült, de jellegzetes kötésükről felismerhető könyveket, másrészt megjelentetni a digitálisan rekonstruált szerkönyv fakszimiléjét.

Az elmúlt években Szoliva Gábriel legalább 40 könyvtár anyagát vizsgálta át és 80 újabb, a katedrális könyvtárából elkerült kötést talált, 160 töredékkel elő- és háttábláikon. A töredékek a püspökség 22 középkori kódexéből származnak, közülük tíz a BNS II-ből. A 80 kötet lelőhelyét és címét a fragmentumok közelebbi meghatározásával együtt ugyancsak a *Könyvszemlé*ben közölte 2022-ben (Szoliva 2022) és 2025-ben (Szoliva 2025). A tíz újabb töredékkel és a Budapesti Egyetemi Könyvtár már korábban lefejtett négy fragmentumával együtt a BNS II ismert töredékeinek száma ma 272.

2025-ben végül, a felfedezéshez méltó kivitelben a fakszimile is megjelent. A könyv borítóján baloldalon a Szent István-officium egyik töredéke látható (Fr. 147), mellette párhuzamként az esztergomi *Porta speciosa* néhány töredék alapján rekonstruált rajza, a könyv hátán pedig Lodomér esztergomi érsek pecsétje, aki 1279 és 1298 között volt hivatalban, akkor, amikor az esztergomi székesegyház szkriptóriumában kódexünk készült. A nagyalakú kötetet száz-száz oldalas monográfia vezeti be magyar, angol és horvát nyelven. A köszönetnyilvánítás 80 személynek szól, ami a munka méreteit és összetettségét jól érzékelteti.

A könyvet Szendrei Janka és František Pokorný OFM emlékének szentelte a szerző, nekik köszönhető ugyanis az esztergomi kottás breviárium első, *de tempore* kötetének (BNS I) felfedezése. Erről szól az első fejezet. Szendrei 1982-ben kiadta a 14. századi esztergomi *missale notatum*ot, melyben elemzi a tipikusan magyar, esztergomi notációt. František Pokorný brünni zenetörténész olvasta ezt, és 1983-ban egy latin nyelvű levelezőlapon (25.) felhívta Szendrei figyelmét a prágai – akkor állami kezelésben lévő – strahovi premontrei könyvtár egyik kódexére, „mely hangjegyeinek formájával Magyarország felé mutat" (*characteribus notularum ad Hungariam spectat*), megjegyezve, hogy a kalendárium és a *sanctorale* rész hiányzik. A BNS I Szendrei Janka kiadásában 1998-ban jelent meg, s azóta középkori zenetörténetünk egyik referenciakötete. A hiányzó második részt őrizték meg kötéstábláikon a zágrábi Érseki Könyvtár régi nyomtatványai.

A második fejezetben közelebbről megismerjük a könyvtár, illetve a kötések történetét. A korábban a székesegyházban rendezetlenül tárolt értékes könyvanyagnak Alexandar Mikulić zágrábi püspök (1688–1694) emeltetett önálló épületet 1692-ben, a könyveket egységesen beköttette és a gerincükön cédulával ellátva rendeztette. A könyvkötő a munkájához a székesegyház fölöslegessé vált vagy sérült kódexeinek egy részét használta fel. (Az Érseki Könyvtár anyagában egyébként a mai napig 197 értékes, sértetlen középkori kézirat található.) Bár a kódexlapokból készült kötések viszonylag olcsók – a kötőanyag itt ingyen állt rendelkezésre – a Mikulić-kötéstípus (Szoliva Gábriel elnevezése) kivételesen igényes. Azért mutatjuk be röviden itt is, mert mint korábban láttuk, a korabeli kölcsönzések révén máshol is felbukkanhat, ezért a szakmának érdemes figyelni rá. A könyvkötő először a könyv gerincére és – a háttáblát is beleértve – a négy külső sarkára húzott fel barna bőrt. Ezután az éppen felhasznált kódex ívfüzeteit felbontva leemelt egy levélpárt, és ebből kiszabott két egyforma nagyságú darabot, a sarkukat levágta és a kötéstáblákra ragasztotta. Ezt követően behajtotta három oldalon a széleket, s ezeket a táblák belső oldalán az előzéklap kiragasztásával rögzítette (33–34., ld. még: Szoliva 2019, 309). A gerinc felől nézve a töredékek nem láthatók, ahhoz, hogy egy Mikulić-féle kötést azonosítani lehessen, kézbe kell venni a könyvet.

A BNS II felfedezésének jelentőségéhez mérhető az egykori kódex rekonstruálása. A harmadik fejezet ezt mutatja be. Bevezetésként a kottás breviárium műfajáról szól a szerző. Kérdés ugyanis,

hogy egyáltalán mire szolgátak a zsolozsma különböző jellegű szövegeit magukba foglaló nagyalakú, elég súlyos *breviarium plenum*ok, amikor a szertartások során önálló könyveket használtak például az énekesek és az olvasmányok felolvasói. Szendrei Janka nyomán arra a meggyőződésre jutott, hogy a BNS I–II normatív kötetek voltak, melyeket az esztergomi székesegyház szkriptóriumában használtak mintapéldányként. Az összeállítás idejét – tartalmi alapon – 1285 és 1295 közé helyezi. A két kötet útja már a 14. század elején elvált, a strahovi kötetet – a későbbi bejegyzések tanúsága szerint – hosszabb ideig használták a szkriptóriumban, a *sanctorale* viszont már a 14. század elején Zágrábba került, amit egy már ott készült kiegészítés tanúsít. A zágrábi liturgia reformjainál szolgálhatott kontrollanyagként.

Szoliva Gábriel egyedülálló módszert alakított ki a szinte beláthatatlan mennyiségű töredék rendezése során, melyben a könyvkötő módszeressége volt segítségére. Ahhoz, hogy ezt felismerje és kamatoztatni tudja, nagyban hozzájárult mérnöki látásmódja, amit korábbi tanulmányai során szerzett meg. Munkamódszerét *iteratív* rekonstrukciónak nevezi. Az első lépés egy laza sorrend felállítása volt a töredékeken szereplő ünnepek tartalmi elemzését követően. Ezután a töredékeket – melyeknek mindig csak az egyik oldala látható, hol egy rektó, hol egy verzó – összevetette az 1484-ben megjelent nyomtatott esztergomi breviáriummal. Fordulatot a könyvkötő technikájának bravúros felismerése hozott, amivel sikerült egy még pontosabb sorrendet megállapítani. Ezt az ugyancsak Zágrábban őrzött MR 67 jelzetű, 13. század végi (notálatlan) esztergomi breviáriummal összevetve ellenőrizte, és csak ekkor kaphatták meg végleges sorszámukat a töredékek.

Mi volt a könyvkötő módszere? A kódexek ívfüzetekből, az ívfüzetek egymásra helyezett levélpárokból állnak, a BNS I és II ívfüzetei öt-öt levélpárból (quinio). A könyvkötő a fűzőszálakat elvágva egy-egy ívfüzetből a levélpárokat szisztematikusan, egymás után emelte ki, úgy, hogy a hordozókönyvek elő- és háttáblájára ugyanannak a levélpárnak az első, illetve a második levele került. Ennek alapján az elő- és háttáblán található töredékeket párba lehetett rendezni, és így rekonstruálni lehetett az ívfüzeteket. A BNS II eredetileg 24 ívfüzetből állt, 120 levélpárt, azaz 240 levelet tartalmazott. Minden ívfüzetből maradt fenn töredék, ami azt jelenti, hogy az egész kódexet felhasználta a könyvkötő. Az ívfüzetek ábrái a töredékek sorszámával, a hordozókönyvek jelzetével, az ünneppel és a műfaj megjelölésével a 366–381. oldalon találhatók. Ez a töredékek liturgikus sorrendjének kodikológiai biztosítéka.

A negyedik fejezet a kódex tartalmi bemutatása, a fennmaradt zsolozsmarészletek ismertetése „a liturgia és a dallamtörténet fényében". Közülük csak néhányra utalok: A BNS II töredékein maradt fenn Szent László *Kisebb legendájá*nak legkorábbi szövegtanúja; Szent András és Benedek zoborhegyi remeték zsolozsmájának legkorábbi kottás emlékei; az *Adest festum venerandum* című Szent István király-história végleges – Lodomér érsek megrendelésére 1280 és 1290 között kiegészített – változatának legkorábbi zenei emlékei. Szent Ferenc ünnepének zsolozsma olvasmánya különleges jelentőségű: a töredék Celánói Tamás rövidebb legendájának egy részletét őrizte meg. 1266-ban a párizsi generális káptalan elrendelte a legenda megsemmisítését és helyette Szent Bonaventura Ferenc-legendáit tette hivatalossá. Ezért volt nagy jelentőségű, amikor Jacques Dalarun 2014-ben felfedezte a *Vita brevior* egy túlélő példányát (Dalarun 2015, magyarul: Dalarun 2017). A töredékünkön is olvasható legendát 1266 előtt adhatták át az esztergomi ferencesek a székesegyháznak liturgikus felhasználásra, ahol, mint utóbb kiderült, egyre rövidülő terjedelemben, egészen 1630-ig használták (92–94., lásd még: Szoliva-Dalarun 2025).

A háromnyelvű monográfiát forrásjegyzék, bibliográfia és a liturgikus könyvek kiadásainál szokásos mutatók zárják. Speciális mutató a hordozókönyvek bibliográfiai leírása, könyvtári jelzetük és a kötéstábláikra ragasztott két-két töredék sorszámának (jelzetének) feltüntetésével (352–365.).

A kötet második része, a 194 oldal terjedelmű, kiváló minőségű fakszimile, a kutatás minden eredményét kamatoztatja. Az ábrák és a képek alapján teljes biztonsággal tájékozódhatunk a 272 töredék között. A kötéstáblák fotói nem mechanikusan követik egymást, hanem az egymáshoz való

viszonyukat is jelezték, ha egy levélből származnak; hogy rektó vagy verzó oldalról van-e szó, ha megállapítható; vagy a levél alsó vagy felső fele-e a fennmaradt töredék. És persze szerepel a töredék száma, az ünnep és az őrzőkönyv jelzete.

Az új, hiánypótló forrás a további kutatás rendelkezésére áll. Remélhető még újabb töredékek felbukkanása, Szoliva Gábriel máris felfedezett két új darabot, ezeket csak be kell illeszteni a pontosan kijelölt helyekre. És még egyszer ennyi anyag van a töredékek kötéstábla felőli oldalán, egyelőre megközelíthetetlenül, de hátha egyszer engedélyezik a lefejtést és visszakötést, vagy egy különleges technikai eljárással láthatóvá válik a másik oldal is! A BNS mindkét kötete elérhető a Zenetudományi Intézet honlapján is: https://bns.zti.hu/

Hivatkozott irodalom

Dalarun 2015.
Dalarun, Jacques, *Thome Celanensis Vita beati patris nostri Francisci (Vita brevior), Présentation et édition critique = Analecta Bollandiana,* 133(2015), 23–86. https://doi.org/10.1484/J.ABOL.5.107709

Dalarun 2017.
Dalarun Jacques, *Boldogságos Ferenc atyánk megtalált életrajza,* ford. Varga Imre Fr. Kapisztrán OFM, Nagy Piroska, Bp., 2017 (Ferences Források Magyarul, 1).

Szoliva 2019.
Szoliva Gábriel OFM, *Secunda pars breviarii. A 13. századi esztergomi breviárium kottás szanktoráléjának rekonstrukciója felé = Magyar Könyvszemle,* 135(2019), 307–330. https://doi.org/10.17167/mksz.2019.3.307-330

Szoliva 2022.
Szoliva Gábriel OFM, *A zágrábi katedrális 17. század végi könyvtárából elszármazott régi nyomtatványok horvát és magyar gyűjteményekben – A Mikulić-féle kötéstípus kutatásának eredményei = Magyar Könyvszemle*, 138(2022), 417–460. https://doi.org/10.17167/mksz.2022.4.417-460

Szoliva 2025.
Szoliva Gábriel OFM, *A zágrábi katedrális 17. század végi könyvtárából elszármazott régi nyomtatványok horvát és magyar gyűjteményekben, II. – A Mikulić-féle kötéstípus kutatásának újabb eredményei = Magyar Könyvszemle,* 141(2025), 293–306.https://doi.org/10.17167/mksz.2025.3.293-306

Szoliva, Dalarun 2025.
Szoliva Gábriel OFM, Dalarun, Jacques, *Newly discovered witnesses of Vita beati patris nostri Francisci (Vita Brevior) by Thomas of Celano from the Medieval Hungarian Liturgical Tradition = Analecta Bollandiana*, 143(2025), 82–135. https://doi.org/10.1484/J.ABOL.5.152220

Madas Edit

Mészáros Zsolt, Irodalom, sajtó, szalon a 19. század végén, A Wohl nővérek munkássága, Budapest, Ráció Kiadó, 2025 (Ligatura). 351 p.

„Gotizáló szobabelsőben terebélyes íróasztalnál két nőalak zsámolyon ül, a nézőnek háttal. Alakjuk, ruhájuk, frizurájuk ugyanúgy néz ki, tulajdonképpen egymás tükörképeiként jelennek meg. A bal oldali figura baljában lúdtollal ír *Virágregék* feliratú papírlapra, a jobb oldali figura jobbjában lúdtollal ír *Nouvelles* feliratú papírlapra. Az előbbi Stefánia első kötetére, az utóbbi a nővérek által közösen kiadott *Beszélyek és tárczák* (1877) című prózaválogatásra utal. A két nőalak másik karjukkal szorosan egymásba karol." Mészáros Zsolt tavaly megjelent és idén februárban Erdődy Edit-díjat nyert monográfiája bevezetőnek is tekinthető első fejezete a *Borsszem Jankó* élclap paródiasorozatának és a Wohl nővéreket ábrázoló karikatúrájának bemutatásával kezdődik. Amint a szerző írja, az 1884-es

DOI 10.17167/mksz.2026.2.308-311